

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКРЕМИХ РИС ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ АНКЛАВАХ

(на прикладі с. Приморське Килійського району Одеської області)

Стаття присвячена проблематиці побутування невеликих переселенських анклавів у поліетнічних районах Півдня України. На прикладі села, населення якого складається зі старовірів-росіян (самоназва — "липовани"), розглядається стан розвитку та функціонування окремих явищ етнічної культури та свідомості у колективі, який тривалий час мав обмежені контакти з іншоетнічним оточенням через релігійні канони.

Специфікою України, як окремої європейської країни, є надзвичайна етнічна строкатість її населення. Особливо це стосується південних регіонів, зокрема Одеської області, де крім українців мешкають також росіяни, молдавани, гагаузи, німці, корейці та представники ще кількох етнічностей. Вони мешкають як компактними (окремими села-

ми), так і невеликими дисперсними групами (по кілька сімей на село). Характерно, що не можна виділити райони, де б представники якоїсь етнічності в наш час становили більшість населення, через що ми можемо охарактеризувати цей район як широку етноконтактну та етнодисперсну зону, де представники різних етнічних культур перебувають в по-

стійному контакті між собою. Такі зони надзвичайно цікаві для дослідження, оскільки вони дають можливість відстежувати як домінуючий напрям міжетнічних та міжкультурних контактів, так і стійкість (чи нестійкість) окремих явищ етнічної культури до зовнішніх впливів.

Влітку 2000р. відбулась поїздка на південь України (в Одеську обл.) з метою дослідження функціонування різних етнокультурних явищ в переселенських анклавах, які перебувають в поліетнічному середовищі. Об'єктом дослідження були старовіри, що мешкають у Килийському районі в селі Приморському, оскільки вони є не лише іншоетнічним, а й специфічним релігійним анклавом. Старовіри мешкають на Одещині некомпактно, ареал їхньою розселення можна вважати умовно дисперсним: села старовірів межують з українськими та болгарськими. Тим цікавіше було дослідити рівень функціонування окремих явищ традиційно-побутової культури в анклаві з такими специфічними рисами.

Специфіка нашого об'єкта дослідження полягала, по-перше, в тому, що внаслідок такого некомпактного розселення відбулося певне послаблення етнічних рис; по-друге, це особливості Причорномор'я — його населення і заселення, яке йшло досить бурхливо останні триста років, нарід сюди стягувався абсолютно різний; цю територію за способом життя та за заняттями можна визначити як своєрідну "зону відчуження". Розвиток промисловості та змішання різних етнічних груп не могли не вплинути на стан певних етнокультурних аспектів в середовищі окремо взятого анклаву.

У даній ситуації в основу дослідження було покладено завдання проаналізувати функціонування традиційно-побутової культури на сучасному етапі, зокрема — з'ясувати її здатність до самовідтворення та виділити рівень етноінтегруючого та етнодиференціюючого начал. Крім того, важливо було з'ясувати: яким чином перебування в іншому культурному середовищі може вплинути на важливі функції етнічної культури і чи може самоізоляція вплинути на рівень розвитку, збереження або деградації етнічної культури. Питання, які виникли в ході дослідження, можна було сформулювати так:

- який рівень збереження власне етнічного простежується в цьому анклаві;
- який рівень збереження етнічної свідомості;
- який відсоток іншоетнічних запозичень спостерігається на даний момент і до якого рівня етнічної культури (соціально-побутового чи світоглядно-міфологічного) вони належать;
- які способи передачі інформації між представниками даного анклаву ще фіксуються; яка інформація передається краще, яка — гірше;

— чи має культура даного анклаву надлишковий характер чи навпаки — тобто, чи здатна вона репродукуватися на оточуючих, чи перебуває в стані стагнації, чи поступово втрачає окремі етнічно-специфічні риси.

Аби якомога краще відповісти на ці запитання, розглянемо спочатку об'єкт нашого дослідження в історичному плані. Село Приморське (стара назва — Жебріяни) було засноване приблизно в кінці XVIII ст. росіянами-старовірами, що належали, вірогідно, до секти "пилипонів" (інша назва "филипівці", вони належали до старовірів-безпоповців) та старовірами-"некрасівцями". Власне, про минуле свого села мешканці Приморського розповідають досить фантастичні речі. Один із варіантів, що розповіли нам місцеві жителі, такий: на місці села колись були липові гаї, куди їхні предки втекли від Петра I, який переслідував старовірів і, начебто, від цих гаїв вони і отримали свою назву "липовани". Село розрослося поступово, але, судячи із місцевих реєстраційних книг, тут ще й досі мешкають нащадки тих поселенців, які з'явилися у Причорномор'ї двісті років тому.

Тепер розглянемо основні етнічні аспекти — мову та самосвідомість. Самосвідомість у населення с. Приморського має кілька рівнів, причому на перше місце виноситься їхня приналежність до певного віросповідання. Самоназва "липовани" водночас співвідноситься із основами протиставлення "ми" — "вони", яке, як вважають, лежить в основі формування етнічної свідомості та традиційної культури. Решту православного населення називають "обояни"; найцікавіше, що окрема назва існує для населення, яке належить до протестантських сект (зокрема, баптистів або "штунди") — "віруючі", "верующие". В даному випадку ми бачимо досить специфічний рівень свідомості, що ґрунтується саме на приналежності до певної церкви. Власне етнічна свідомість у селян в Приморському дещо розмитіша: вони, з одного боку, отожднюють себе з росіянами, вирізняють серед сусідів "хохлів" (українців), болгарів, молдаван (їх ще називають румунами, певно, через румунську окупацію цих місць у першій половині XX ст.), але, з другого боку, на етнічну свідомість накладається релігійне нашарування і в результаті має місце деяке змішання окремих ознак, коли в уяві відбувається дублювання етнічної свідомості релігійною, Фактично, якби все липованське населення Одещини мешкало компактно, ми б могли говорити про формування ознак субетнічної свідомості.

Щодо мови, якою розмовляє населення Приморського, то вона здебільшого нагадує той "суржик", яким розмовляють майже всі південні райони України. Виділивши в процесі опитування наявність певної термінології, можемо констатувати, що, незважаючи на ряд заборон (до них ми ще звер-

немось), існували регулярні контакти з українцями та молдаванами. Так, будівельні терміни, що стосуються назви цегли, дають нам такі поняття як "саман", "лимпач", "лемпач", а саме будівництво глинобитної споруди (зокрема, замість глиняної маси для цегли) має назву "чимур" (збиратися "на чимур" — наш варіант звучав би як "толока").

Досить цікавим, на наш погляд, є ставлення до сусідів — представників інших етнічностей. Оскільки надалі в нашому дослідженні часто фігуруватимуть українці, звернімось до цього боку стосунків. Українців називають "хохлами" (до речі, так себе, за даними опитувань, називають і самі місцеві українці, відокремлюючись таким чином від "українців київських" або "телевізійних", які говорять справжньою українською мовою). Ставлення до них, як показали опитування — суперечливе. З одного боку, "хохлів" вважають задержувати, крутіями, а з другого — кажуть, що "хохлы лучше нас, они добрее, они пожалеют", порівнюючи ставлення до людини в різних соціумах. Річ у тому, що специфікою старовірів є те, що вони не спілкувалися з представниками інших релігій. "Чужакові" могли не дати навіть води, або ж викинути посудину, яку "опоганив" іновірець. Така замкненість і зараз подекуди притаманна представникам старшого покоління, які досить неохоче ідуть на контакти з незнайомцями, загальна ж тенденція — не пускати чужинця до себе на подвір'я, спілкуватися з ним через паркан. Щодо себе самих, липовани визнають жорстокість власних соціальних та моральних норм, які регламентують ставлення до людини, сімейні стосунки, стосунки між поколіннями. Власне, саме суспільство липован (в нашому випадку — це населення села) ще донедавна мало вузькозамкнений характер, орієнтований лише на себе та своїх одновірців. Контакти з іновірцями мали бути зведені до мінімуму, оскільки останні є ритуально нечистими. У випадку змішаних шлюбів Новопрібубльця "мирували" — наново схрещували в свою віру, після чого він вважався цілком "своїм" і був допущений до повноцінного спілкування з общиною. Даний факт може також свідчити про наявність ознак етнічного протиставлення "ми" — "вони". Така замкненість спостерігається ще й тепер — з учасниками експедиції на контакти йшли не дуже охоче (особливо представники старшого покоління), хоча село знаходиться в курортній зоні. Кожного літа туди приїжджає багато відпочиваючих. Шлюби, як правило, заключалися лише з одновірцями, хоча, зважаючи як на прізвиська у реєстраційних книгах, так і на самий звичай "мирувати" іновірців, мали місце і змішані сім'ї, куди входили представники різних етнічностей та віросповідань.

Вплив релігійних канонів та тривала самоізоляція призвели до досить суттєвих втрат в обрядовій сфері. Якщо порівняти із старовірами Росії, то в

нашому випадку календарна і весільна обрядовість, фактично, в народному варіанті зведені до нуля. Респонденти на наші запитання одностайно відповідали, що колядувати — "грїх", щедрувати — "грїх" і загалом, всі свята треба святкувати лише в церкві. Це ж саме стосувалось і весільного обряду, щоправда, тут все ж згадували солодке печиво та хліб, але знову ж таки, основна частина обряду припадала на церковне вінчання. Сама церква, як сакральне місце, була забороненою зоною для іновірців, і їх не пускали навіть за церковну огорожу. Втім, у наш час остання заборона набула суто прагматичного застосування у зв'язку з поширенням мародерства та пограбуваннями як церковних, так і приватних іконостасів, в результаті чого самоізоляція могла ще поглибитись.

Проте заборони на будь-які язичницькі, "грїховні" дії не викоренили основних засад народної медицини та великої кількості забобонів. Респонденти (головним чином літні жінки) не лише розповідали, які хвороби можуть лікувати місцеві баби-"шептухи", але й виділили категорію жінок, які можуть ці хвороби наслати по вітру або зурочити, "пристріти". Від лихого ока рекомендують носити зав'язану на руці червону нитку, а від "пристріту" лікують "непочатою" водою з богородичною молитвою. Взагалі, саме богородична молитва — головне замовляння від усіх хвороб, які беруться лікувати місцеві "бабушки". На нашу думку, в сфері забобонів та повір'їв збереглися деякі загальнослов'янські риси. Так, на думку інформаторів, "лихим оком" володіють люди (в першу чергу жінки), яких двічі відлучала від грудей мати, вони можуть зурочити і ненавмисне. Ще одне вірування, яке вводить нас у загальнослов'янську структуру — лікування дитини від "уроків" "непочатою" водою, вмиваючи її через поріг з молитвою. Можливо, найцікавішим є звичай, наведений однією з опитаних жінок, яка розповіла про вітання місяця-молодика хлібом або грошима — цей звичай етнографи фіксують і в українців.

Можливо, найбільше нас вразила відсутність жіночих домашніх ремесел, таких як виготовлення одягу, вишивання одягу та рушників. Один інформатор (жінка 1927р. народження) розповіла, що колись вишивали нижній одяг, сорочки, але тепер вже перестали. Інша жінка повідомила, що рушники, якими вони прикрашають свої іконостаси, купують в українців ("рушники шитые берем у хохлов, а сами не шьем"). Лише кілька жінок на все село плетуть речі на замовлення ("виплітають") і вишивають жанрові сцени та букетні композиції за малюнками із журналів. Відсутній і якийсь характерний комплект традиційного вбрання, його форма регламентується релігійними нормами: довгі рукава у жіночих кофтах, довгі спідниці і заховане волосся. Втім, тепер вже не дотримуються цих дог-

матів: молодь взагалі одягнена уніфіковано в речі, що продаються скрізь, а люди старшого покоління — в те, "що Бог дав", жінки, щоправда, зберегли звичай носити на шиї один разок намиста. Літні люди зберігають традиційний поховальний одяг (для жінок — це сорочка-блуза з довгими рукавами, хустка і "юбка на проймах" — щось на зразок сарафана).

Власне, ми можемо сказати, що загальний стан функціонування етнокультурних явищ в цьому суспільстві перебуває на рівні, близькому до асиміляційних процесів. Відносно тривале перебування за межами материнського етносу та специфіка заселення всього району не могли не вплинути на культуру та побут липован: вони пристосувалися до місцевих умов, прилаштували до них свій спосіб життя, але суспільство та світогляд у них залишалися незмінними. Така культурна самоізоляція, обмеження спілкування з "чужаками"-іновірцями не могла не вплинути на стан етнічної свідомості та загального розвитку культури у липованському анклаві. Фактично, на нашу думку, простежується деяка диспропорція між етноінтегруючим та етнодиференціюючим началами етнічної культури на користь останнього; намагання людей якомога менше запозичати в інших не призвело до повної консервації своєї власної культурної специфіки. Ми бачимо, що в традиціях утворилися певні лакуни, які свідчать про окремі втрати власної етнокультурної специфіки липованським населенням. Це, з нашої точки зору, означає те, що самоізоляція і вороже ставлення до інших культур може спричинити занепад власної, а запозичення, без яких так чи інакше не обійдеться, визначатимуться вже суто ситуаційними тенденціями (приміром — у домобудуванні села Приморське характер архітектури житла визначається в останні п'ятдесят років не місцевими традиціями, а смаком заїжджої бригади, яка, таким чином, формує власні риси: молдавські чи

українські; навіть архаїчне дерев'яне фігурне навершя на даху місцеві жителі не можуть ані назвати, ані якось пояснити навіщо воно). Можна також відзначити певний занепад суспільного життя в селі: лише церковні свята відзначаються спільно (богослужіння), але до церкви ходять головним чином літні люди, а представники середнього віку та молодь до релігійних обрядів ставиться байдуже і не можуть пояснити — в чому полягає специфіка їхнього віросповідання.

Але, що цікаво, попри всі негативні тенденції народна уява не втратила здатності до міфотворення і зараз можна спостерігати, як вже на основі сучасних поглядів на історію населення Приморського створює осучаснений варіант свого власного походження.

В цілому ж можна сказати, що поступовий відхід від самоізоляції і приєднання до загальних інтеграційних тенденцій, що відбувається сьогодні у південних регіонах України, вплинуло на загальний стан липованського суспільства, але наскільки ці зміни негативні чи позитивні можна судити порізно.

Узагальнюючи розглянутий матеріал, ми можемо зауважити, що шляхи розвитку власних культурних рис у невеликих переселенських анклавах можуть бути різними. Так, в даному випадку ми спостерігаємо скоріше тенденцію до втрати анклавом власних етнічних специфічних рис, що можна пояснити різними чинниками, хоча інші переселенці зберігають свої традиції краще. Можливо, певні культурні процеси вимагають більш глибоких досліджень та великої кількості додаткової інформації, тому наша стаття ставить більше запитань, ніж пропонує відповідей, але ці запитання необхідні для з'ясування тих глибоких процесів, які відбуваються нині на різних рівнях культури населення України, а також у міжетнічних та міжкультурних відносинах різних етнічних меншин.

Nikishenko Ju. I.

THE SPECIFIC OF FUNCTIONING OF SEPARATE FEATURES IN ETHNIC CULTURE OF MIGRATION ENCLAVES

(on the example of v. Prymorske, KyIijski dist., Odessa region)

The material stated in this article is dedicated to the problems of small migration enclaves existence in polyethnic districts in the South of Ukraine. On the example of village with a population containing Russian "old-believers" ("lipovane") is considered the state of development and functioning of separate phenomena of ethnic culture consciousness of the collectives which was limited in contacts with ethnics surrounding because of religion canons for a long time.